

Відгук

офіційного опонента на дисертацію Юдіна Олександра Анатолійовича
«Легітимізація автора в художньому та літературознавчому дискурсах» на
здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук (спеціальність
10.01.06 – теорія літератури)

Дисертаційне дослідження Юдіна – новаторське, добре структуроване, полідисциплінарне дослідження, в центрі якого стоїть питання автора. Робота виконана на перехресті теорії літератури, літературної герменевтики, філософії літератури і засвічує, що на нинішньому етапі розвитку літературознавства міждисциплінарні підходи лишаються актуальними і значно уточнюють та розширяють комплекс актуальних теоретико-літературних проблем.

Як справедливо зазначає О.А.Юдін, в останнє десятиліття дискусії навколо так званої «смерті автора» втрачають гостроту й актуальність, хоча це не означає, що *повернення автора* відбулося цілком. Починаючи з 1960-х років, теза про «смерть автора» значною мірою визначає полемічну напругу в західному літературознавчому дискурсі і спорадично доходить і до українського літературознавства. Можна вважати дискурс «смерті автора», як це пропонує автор дисертації, «епізодом в історії проблематизації автора, під знаком якої пройшло ХХ століття в літературознавчому дискурсі» (с.6), однак важко не погодитися з тим фактом, що саме на кінець 20 і початок 21 століття цей дискурс став знаком не лише повернення автора, але і його усунення – передусім масовою культурою і новими інтермедіальними способами інтерпретації літературного тексту. Виглядає, що суперечки щодо «смерті автора» не були випадковістю.

Дослідник відзначає три відносно самостійні напрямки дослідження проблеми автора: (1) теоретико-літературний, де основну роль відіграють дискусії щодо ролі авторської свідомості та відмова від неї на користь мови; 2) герменевтичні студії, які проблематизують питання смислу і авторської інтенції; та (3) дослідження інституту авторства як культурної та історичної інстанції. Відповідно до цих напрямків робота структурована на три основних розділи. Зауважу, що, окреслюючи теоретико-літературний комплекс ідей, автор несподівано оминає питання читача – а між тим саме проблема рецепції і читацького сприйняття виявляється однією з найсильніших і найвиразніших позицій у дискусіях навколо авторської свідомості. Варто пригадати наприклад знакову для американської критики працю Стенлі Фіша «Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities», де відомий американський критик підкреслює, що текст є продуктом певної “інтерпретативної спільноти”, тобто тієї групи читачів, які мають спільну інтерпретативну стратегію не лише щодо прочитання тексту, але і його написання, оскільки текст для Фіша є швидше функцією, конструкцією цієї інтерпретативної спільноти, а не автономним твором певного автора.

Загалом, дослідження Юдіна О.В. тяжіє передусім до герменевтичного аналізу, елементи якого пронизують усі три розділи дисертації. Значним досягненням автора роботи є спроба вийти поза трактування твору як втілення авторської свідомості і поставити під сумнів загалом розуміння авторства як форми свідомості - трактування, що превалювало значною мірою у вітчизняному українському літературознавстві (праці В.Смілянської). Включення інституту авторства в методологію аналізу питання автора, зокрема на основі становлення інституту авторства на прикладі творчості Данте, дозволило Юдіну О.А. значно розширити поле легітимізації автора. А детальний аналіз теорії автора М.Бахтіна дозволив

накреслити основні проблемні місця у визначенні естетичного співвідношення свідомостей автора і героя.

У першому розділі дисертант розглядає питання про авторську інтенцію, вичленовуючи основну опозицію між антиінтенціоналізмом «нової критики», і інтенціоналізмом, що розгортається в рамках літературної герменевтики. В центрі уваги дослідника репрезентативна для «нової критики» стаття Вільяма Вімсета і Монро Бердслі про *інтенціональну помилку* (*fallacy*, оману). Поняття «інтенціональної помилки» започатковує анти-інтенціоналізм в американському літературознавстві («чи може бути автор (авторська інтенція) принципом розуміння й тлумачення смислу? – так ставлять питання автори статті (с.9). Як відомо, представники «нової критики» усувають роль біографічного автора, наголошують на самодостатності тексту і стверджують, що останній належить не автору, а «публіці».

Опонентом «нової критики» виступає Ерік Дональд Гірш, який підтримує роль авторської інтенції, застерігає проти розмивання інтерпретації з боку читачів і загалом говорить про валідність і правильність інтерпретації. Опоненти ці, як ми розуміємо, є лише вершиною айсбергу в дискусіях між опонентами автороцентризму і анти-автороцентризму. Зіставляючи праці Гірша як одного з засновників у трактуванні авторства та статтю Вімсета і Бердслі, Юдін О.В. вдається до детального аналізу висловлених у їхніх працях тез. А оскільки Гірш спирається на філософське обґрунтування своїх позицій, то дисертант вдається до детального аналізу цитованих американським дослідником понять з герменевтики і філософської логіки Г.Фреге, Е.Гуссерля, В.Дільтея, Ф.де Соссюра, щоб зрештою винести майже присуд: «(...) його позиція нерідко заснована на неправильних засновках, а іноді й непорозумінні(...)» (с.33). Загалом, цей аналіз у дисертації відзначається ґрутовністю і насамперед філософською спрямованістю. Хотілося б більше уваги до естетичних проблем, зокрема

можна було б більше уваги присвятити питанню «правильної інтерпретації», а також незмінності «верbalного смыслу» (пізніше У.Еко у своїй теорії інтерпретації буде багато говорити про лінгвістичне значення» самого твору). Буквальне, лексико-граматичне значення повідомлення (як мовної структури), інтенціонально-авторське значення твору, яке автор вкладає у твір, значення, яке приписує творові читач і критик, - це різні рівні інтерпретаційного модуля тексту, що формують і розгортають смысл твору в розумінні Еко (Umberto Eco. The Limits of Interpretation, 1994).

В центрі уваги дисертанта опиняється розрінення, запропоноване Гіршем, між смыслом (meaning) і значенням (significance). Смысл твору знаходиться у тексті самому по собі і є об'єктом інтерпретації, між тим коли об'єктом критики є значення, тобто текст у зв'язку з іншими поняттями та контекстами. Гірш твердить, що смысл тексту незмінний і говорить про так званий вербальний смысл – як той аспект смыслу, який автор може повідомити іншим. Він загалом заперечує існування тексту як онтологічного об'єкта, тобто автономне існування тексту через його інтерпретацію, а висуває вимогу “валідності” (правомірності, законності) інтерпретації. На його переконання, поняття “вербального значення” як первісного значення і як внутрішнього жанру, що охоплює систему правил, звичаїв, формальних чинників тощо, і є підставою “дійсної” (правильної) інтерпретації.

Прикметною рисою аналізованої докторської дисертації є те, що автор прагне уникати одноплановості і показує змінюваність самого розуміння інтенції у різних критиків. Визначення авторської інтенції є варіативним; інтенція ототожнюється з задумом, смыслом, інтенціональністю, навіть із психологічною категорією (с.75). (Див. стор. 24, 53, 54, 66, 68, 71). Процитую кілька прикладів: «Під інтенцією мається на увазі намір, задум, план» (с.23); «Поняття інтенції тепер означає не задум, намір, а повязується з поняттям інтенціональності і тлумачиться як інтенціональний акт» (с.33); «Інакше

кажучи, визначення авторської інтенції як усіх смислів, що вичитуються з тексту (на противагу до авторської інтенції як первинного смислу)(...)».

В цій герменевтичній дискусії навколо автороцентризму і антиавтороцентризму, як здається, недооцінюється роль читацької рецепції (як наприклад розуміти фразу Вімсета, що «вірш належить публіці» с.22?). О.Юдін коректно доводить, що цей зв'язок можна сформулювати «як відносини між текстом і світом читача» (с.24) і тут відсутнє «питання про історичну дистанцію між текстом і читачем. (...) текст мовчазно мислиться як такий, що є завжди сучасним читачеві» (с.24). Справді, брак історичної дистанції між текстом і читачем річ важливо, але існує також ще один рівень зв'язку - психоемоційний аспект, або афективна помилка, як називали її представники «нової критики».

Попри наголос на автономноті тексту, засади «нової критики» складалися не без впливу теорії рецепції, навіть у її психологізованому варіанті. Нагадаю про роль Айрона Річардса для “нової критики”. На його думку, семантика, себто значення твору, не існує всередині твору. Семантика пізнається лише шляхом контекстуальної взаємодії читача з певними (насамперед психологічними) стимуляторами, імпульсами, які містить твір. Причому такі імпульси різнонаправлені, а навіть протилежні. Тому читач “відповідає” лише на ті, які він здатен “вловити”. Саме внаслідок цього словесний контекст автора перетинається із словесним контекстом читачів, виникає відповідь читача на імпульс, народжується те чи інше значення. При цьому передбачається існування певного тотального контексту твору, який діє на читача саме totally, з одного боку, а з іншого, наявність такого класу читацького досвіду, який на певному рівні є подібним до авторського. Так твір постає певним об'єктом, що розглядається як естетико-психологічна структура.

Проводячи лінію зв'язку між американським та європейським досвідом, дисертант присвячує значну увагу герменевтичному

обґрунтуванню авторської інтенції у Антуана Компаньйона. Посилаючись на герменевтику Августина, теорію мовних актів Д.Остіна та теорію інтенціональності Д.Сьюрля, дисертант аналізує аспекти, з якими так чи інакше асоціюється авторська інтенціональність, а це – зв'язність, метод паралельних місць, підпорядкування задуму меті тощо. Згадується також, що Компаньйон намагається розширити поняття інтенції так, щоб воно включало й несвідому зв'язність (с.45). Загалом, дисертант постійно наголошує рівень свідомого, коли йдеться про інтенцію. Аргументи, які апелюють до несвідомого (психоаналіз), згадуються рідко, як рідко згадуються й інші теоретичні напрямки, наприклад, деконструктивізм. Зауважу, що, розглядаючи питання про зв'язність (єдність) твору, можна було б згадати і про критику «органічності» (цілісності) художнього твору, зокрема в теорії П. де Мана.

Хочу відзначити грунтовність і високий філологічний професіоналізм автора дисертації у підрозділах, присвячених конкретному літературознавчому аналізу. Для ілюстрації того, що авторська інтенція може трактуватися двома способами – через ментальний феномен або ж як характеристика тексту, дисертант вдається до аналізу повісті Пушкіна «Капітанська дочка», здійсненого двома дослідниками - Ю.Лотманом і В.Шкловським. Відшукуючи авторську інтенцію, дослідники ототожнюють авторський задум з різними контекстами – чернетками і планами (Шкловський), іншими текстами Пушкіна на тему Пугачова (Лотман). Те, що ототожнення смислу зі свідомістю автора не може дати надійних критеріїв для літературної герменевтики, продемонстровано на основі аналізу текстів А.Чехова («Іванов», «Лісовик», «Дядя Ваня»). Дисертант вдається до такого аналізу, щоб «емпірично зафіксувати авторську інтенцію», починаючи від задуму до авто інтерпретації, і водночас ствердити, що така авторська інтенція не є чимось стійким і само тотожним, яке можна раз і назавжди зафіксувати.

Літературознавчий аналіз у цих підрозділах засвідчує глибоке знання матеріалу і чіткість теоретичних критеріїв аналізу. Висловлюючи лише здивування щодо того, що дослідник не піддає критичному аналізу поняття Лотмана «ідейно-художнія єдність твору» (Лотман вважає, що розв'язання спірних питань «слід шукати на шляхах аналізу твору як ідейно-художньої єдності» (с.74). Більше того, у власному дискурсі дисертант також вживає вираз «ідейно-художня єдність», тут же уточнюючи його: «або, можна сказати, смислова цілісність» (с.225). Формулювання твору як «ідейно-художньої єдності» досить типове для радянського літературознавства, однак, з точки зору літературної герменевтики його раціональна і об'єктивуюча природа (коли текст перетворюється на самодостатній об'єкт-річ, складену з ідей та образів) є очевидною. Зрештою, як приховану полеміку з вищеприведеним поняттям Лотмана можна сприймати наголошення, до якого вдається дисертант на стор.86: «текст не є думкою, але практикою артикуляції та формування думки».

Констатуючи наприкінці першого розділу, що розуміння авторської інтенції та смислу твору неминуче приводять до необхідності вийти поза межі суб'єктивності автора, дисертант присвячує другий розділ теорії автора М.Бахтіна. Заслуговує уваги твердження про те, (1) що саме Бахтіну, а не як зазвичай вважається, Роману Інгардену, належить першість у застосуванні феноменологічного підходу до літератури; (2) що Бахтін виявився співзвучним і актуальними в контексті майже всіх впливових пізніших філософських теорій і течій, які пов'язані з літературознавством; (3) що Бахтін створив теоретичне поняття автора, відмінного від біографічного автора. Загалом, не можна не помітити, що дослідник захоплений Бахтіним, він ставить Бахтіна в ієрархії філософії і критики раніше Інгардена, Барта, зіставляє з Гайдеггером і бачить на рівні з Аристотелем (с.114). У дисертації наголошується на принциповій системності мислення Бахтіна, де поєднані філософські, культурологічні та літературознавчі ідеї вченого, правда,

водночас пізніше (с.121) робиться застереження щодо «системності» бахтінської спадщини як такої.

Полемічно спрямовує критику дисертант щодо постмодерністського використання діалогічної теорії Бахтіна. Аргументи О.А.Юдіна зводяться: а) до того, що в діалогізмі закладений імпульс до діалогічного переростання парадигм і підходів один в одного й утримування єдності на противагу «постмодерністській ідеології плюралізму» (с.116), б) що ідея гри у Бахтіна відхиляється, бо головне місце відводиться відповідальному суб'єкту вчинку та постаті автора. В дисертації проаналізовано головні естетико-філософські ідеї М.Бахтіна, зокрема філософію вчинку, архітектоніку подій буття, філософію мови. Досить широкий екскурс в історію і теорію феноменологічного методу, як стверджується в дисертації, є лише вступом до естетики Бахтіна, хоча такий екскурс і виглядає дещо самодостатнім. Для дослідника важливо показати, що філософія вчинку, розгорнена Бахтіним, означає подолання теоретичного відчуження від буття і встановлює відношення первинності я та іншого, а найголовніше - дає розуміння того, що буття невіддільне від культурного світу.

Значний інтерес становить розгляд уже близької до естетики і літератури праці Бахтіна «Автор і герой в естетичній діяльності». Прикметно, що дисертант прагне не уніфікувати Бахтіна, а показує його теорію в динамічному розвитку та навіть суперечностях. Заслуговує уваги міркування про те, що «автор-творець виступає своєрідним варіантом поняття трансцендентального суб'єкта в естетиці» Бахтіна (с.158), а це передбачає тотожність змісту діяльності автора і читача. Новим є висновок про те, що в естетиці Бахтіна автор фактично «описує свій читацький обов'язок, пере присвоюючи його авторові» (с.181), - фактично, Бахтін будує свою теорію на підставі читача, а не автора. Цікаві також міркування про надлишок авторського знання і теорію поза знаходження, яка прочитується у свіtlі релігійної любові через обійми авторської свідомості й естетичну любов, що

є майже аналогом релігійного спасіння. Перспективним для літературної критики могло б стати твердження Бахтіна про те, що «герой твору не може співпадати з автором-творцем його, інакше ми не отримуємо художнього твору» (с.179). Важливий висновок, до якого приводить дослідника здійснений ним герменевтичний аналіз спадщини Бахтіна, полягає зрештою в тому, що авторство для російського філософа і критика – не онтологічно, а культурно обумовлений феномен. Інший важливий висновок дисертанта полягає в тому, що теорія автора Бахтіна є безпосереднім продовженням його філософії, зокрема так званої «моральної філософії». Новизна здійсненого в дисертації аналізу власне і полягає у пов'язаності естетики словесної творчості Бахтіна з його філософськими уявленнями.

Третій розділ дисертації присвячений аналізу соціокультурної категорії авторства. Початок авторської літератури й інституту авторства як такого дослідник повязує з Гомером. Використовуючи ідеї М.Фуко про авторство як культурну конструкцію, П.Бурдье про культурне поле як поле діяльності різних інстанцій та агентів, і запропоноване С.Аверінцевим розрізnenня між автором (*auctor*) і авторитетом (*auctoritas*), дисертант звертається до аналізу існуючих на сьогодні поглядів і теорій Гомерового авторства, щоб прийти до висновку, що автор – це не природна людська функція, не форма свідомості, а насамперед соціокультурне відношення, створене специфічними суспільними умовами (с.215). Посилаючись у справі легітимізації епічного авторства Гомера на теорію Мілмана Паррі і Альберта Лорда, дисертант розгортає тезу про роль античного автора як передавача традиції, а не індивідуального творця.

Окрім цікавого есею на тему авторства Гомера, третій розділ містить майже самодостатнє дослідження про інститут авторства й авторську інтенцію у Данте. Основним при цьому стає питання про відмінність античного та середньовічного інститутів авторства і роль у цьому риторичних настанов і правил. Значну увагу дослідник присвячує

конкретному аналізу текстів Данте та його автокоментарів («Нове життя», «Бенкет»), щоб показати санкціонування авторства авторитетом і правом автора та їхнє взаємовідношення. Відзначу ґрутовність і солідність проведеного дослідження, доповнюваного власними перекладами текстів Данте та їхнім коментуванням. Особливо важливим аспектом цього дослідження стає аналіз риторичних прийомів середньовічної поетики (прозопопеї, коментаря, поетичної змагальності, підпорядкованості твору задуму тощо) як предметів теоретичного розгляду, започаткованого Данте. Важливе загалом накреслення того, як сам Данте власними творами і автокоментарями творить повноцінне літературне поле.

Цікавим для подальших теоретичних рефлексій може бути зізнання Данте, що проста (народна) мова придатна лише для співців кохання і призначена вона для жіночої аудиторії, яка не володіє латинською мовою. Це міркування можна співвіднести з теоретичними дискусіями на рахунок того, що масова література завдячує своєю легітимізацією жінці-читачці. Дискусійні можливості цієї тези можна використати і для аналізу інституції протонародної мови у І.Котляревського та українській літературі загалом. Цікавий також аналіз становлення коментарів як окремої жанрової форми, котра з середньовічної риторичної вимоги переказати прозою ліричний вірш перетворюється на окремий критичний жанр, який стає полем для ствердження авторитету, автора і коментатора.

Твір-інтенція-смисл – ці питання лишаються головними для дослідника в третьому розділі, хоча не можна не відзначити, що текст про Данте, оригінальний і глибокий, становить мало не половину цілої роботи. Ще однією темою у розділі стає аналіз інституту авторства в літературі Київської Русі, де на думку дослідника, фіксація імені автора є первинним проявом інституту авторства і спирається вона на принцип поминальності, що дає підстави стверджувати принципову відмінність інституту авторства в

києворуській літературі від античного, заснованого на змагальності, і середньовічного, заснованого на ієрархії авторитетів.

У Висновках підсумовано основні ідеї дисертаційного дослідження. Можна було б побажати автору дисертації розширити їх, зважаючи на принципову новизну ідей і підходів, використаних у роботі. окремі стилістичні огріхи та русизми не викривляють і не перекреслюють зміст висловлених у дисертації положень. Автореферат повністю відбиває зміст дисертації.

У цілому, дисертація Юдіна Олександра Анатолійовича «Легітимізація автора в художньому та літературознавчому дискурсах» на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук (спеціальність 10.01.06 – теорія літератури) є цілком самостійною і новаторською дослідницькою працею, яка написана на міждисциплінарному рівні і яка вводить в літературознавчий дискурс важливі аспекти, пов'язані передусім з літературною герменевтикою. Дисертація відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженим Постановою кабінету міністрів України від 24.07.2013 року № 567, зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів №656 від 19.08.2015 року.

Гундорова Т.І.,

Т.І. Гундорова

доктор філологічних наук, член-кореспондент НАНУ,

завідувачка Відділу теорії літератури та компаративістики,

Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України

